

Mürsəl İRƏVANLI

Dünyada qarşına gətirsən də sən,

NİZAMİ VƏ DÖVLƏT MODELİ

Utopik cəmiyyət, ədalətli şah, insan arzularının reallaşmasına imkan yaradan dövlət haqqında düşüncələr dahi şairimiz Nizaminin yaradıcılığında bir sistem halındadır

Bundan sonra Nuşirvan "zülümün və əsaretin evini etdi tərəcə". Əlbəttə, bütün bunlar tarixdən alınan süljetlər idi və bəlkə Nizami özü də inanmırdı ki, bir ibrətəməz hadisə ya nəsihətə zülmkar şah öz xasiyyətlərini, diktatorluq iddiasını tərək edə bilər. Ancaq Nizami bütün bunlarla bəlkə də özünü öz dövründə yaşadığı şahlara tuturdu.

Dünyada qarşına gətirsən də sən,
Bir qarından artıq yeməyəcəksən!

Sinifli cəmiyyət mövcud olandan insan ədalətli dövlət, ədalətli şah arzusu ilə yaşamışdır. Elə indi də insanın bu arzusu şirin bir xəyal olaraq qalır. Bütün əsrlər boyu ən ədalətli şah olmaq isteyi də baş tutmamışdır. Hətta bir toyuq başı kəsməyən şahlar belə mahiyyət etibarilə zülmün, əsaretin keşikçisi olmuşlar. Ona görə də ideal dövlət, ideal cəmiyyət yalnız layihələrdə, filosofların əsərlərində, həyata keçməmiş arzularında, bir də şairlərin uzaq əsrlərə boylanan misralarında yaşamışdır.

Utopik cəmiyyət, ədalətli şah, insan arzularının reallaşmasına imkan yaradan dövlət haqqında düşüncələr dahi şairimiz Nizaminin yaradıcılığında bir sistem halındadır. Yeni Nizaminin elə bir poeması yoxdur ki, bu fikirlər orada öz əksini tapmasın.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Nizamidən əvvəl böyük şair Firdovsini də eyni problemlər düşündürürdü. Lakin Firdovsini keçmişin İran xanədanı tam qane edirdi. Nizami isə görkəmli şərqşünas Y.Bertelsin doğru qeyd etdiyi kimi, nəzərlərini gələcəyə dikmişdi, çünki nə öz dövründə, nə də keçmişdə ideal bir dövlət və cəmiyyətlə qarşılaşmamışdı. Müqayisə üçün Bertels hər iki şairin yaratdığı İsgəndər obrazını təhlil edir və yazır: "Firdovsinin İsgəndəri... elə bir fantastik dünyada yaşayır ki, orada kütlələr öz hökmdarlarının iradəsinə tabe edirlər və bu hökmdarlar üçün kütlələrin maraqlarının heç bir real əhəmiyyəti yoxdur. Bu dünyada hökmdarlar hər şey, kütlələr isə hökmdarların əlində, öz məqsədlərinə çatmaq üçün bir vasitədir. Nizami isə bizi tamamilə başqa bir aləmə aparır. Onun qəhrəmanı - dünya qurucusudur. Dünya onun üçün deyil, bəlkə kütlələr üçündür"

Nizaminin arzuladığı cəmiyyət heç də birdən-birə, elə ilk poemasında bütün ideal ölçüləri ilə meydana çıxmamışdır. Bu cəmiyyət və onu idarə edən dövlət modeli yalnız özünün son əsərində - "İsgəndərnamə"də tam şəkildə, ortaya qoyulub. Nizami öncə belə düşünürdü ki, həyatın gözəlləşməsi və xalqın yaxşı yaşaması üçün ölkəni idarə edən padşahın ədalətli olması kifayətdir. O, "Məxzənül-əsrar"da şahları zülmədən çəkinməyə çağırır, onlara nəsihət verir. Bayquşların söhbətini eşidəndən sonra Nuşirvan haqq yoluna qayıdır, zülmədən, zorakılıqdan çəkinir:

Nə vaxtadək sürəcək zülmüm öz dövrənini,
Tökəcəyəm abrimı, öz xalqımın qanını?

bunlarla bəlkə də uzunü öz dövründə yaşadığı şahlara tuturdu.

Nizaminin müasir şahlardan didaktika yolu ilə, ədalət tələb etməsi orta əsr poeziyasında sonralar ənənəvi bir hala keçdi. Və Nizaminin bütün bu tələblərində ilk növbədə, xalqın mənafeyi ön planda dururdu. Yeni dövlət kimin üçündür, bəşər həyatının yenidən qurulması kimə xidmət edir suallarına Nizami hələ səkkiz əsr əvvəl uca səslə "XALQ" cavabını verirdi. Gəlin bir anlığa çağımıza qayıdaq. Kimlər yaxşı yaşayır, firavan dolanır, heç bir maddi sıxıntı çəkmir, ruzi qazanmaq əzabına tablaşmır? Hamımızın cavabı bir olacaq: cəmiyyətin cüzi bir qismi. Bəs əziyyət çəkən, oğulları səngərlərdə qanına qəltan olan, nefti, qazı, pambığı olub gündəlik çörək üçün boyun bükən kimlərdir? Yəne də hamımız bir ağızdan deyəcəyik: XALQ! Rüşvətçorluq, tayfabazlıq, mafiyachılıq Azərbaycanı başına götürüb, cəzasızlıq, qanunlara hörmətsizlik get-gedə normal bir hala çevrilir. Vaxtilə Nizami "Xosrov və Şirin" əsərində Hürmüz şahın ədalətli şah olmasını, adi bir qanunsuzluğu görəndə necə hiddətlə coşmasını belə bir səhnədə reallaşdırmışdı: Günlerin bir günü cavan Xosrov dəstəsi ilə ova çıxmış. Şahzadə bir ucaq kəndə gəlib çıxır, yoldaşları əyləşib bir kəndlinin evində eys-işrətə başlayır. Başı o qəder kefə qarışır ki, onun atlarından biri gün çıxan zaman tarlaya soxulur, qulamlarından biri bağda gizlicə qora dər. Bunu Hürmüzə xəbər verirlər. Şah qəzəblənir və ədalətli bir qərar çıxarır: atın ayağını qələmləyirlər, qulamı qora sahibinə nökrə verirlər. Xosrovun kef çəkdiyi ev sahibinə isə onun taxtını hədiyyə edirlər. O kef məclisində iştirak edən cənginin dirnaqlarını qoparıb, çaldığı cəngin tel qatarını kəsirlər. Beləliklə, qanun bütün gücü ilə törənən cinayətə tətbiq olunur! Müasir dövrümüzün çox-çox vəzifə sahibləri, xüsusilə rayonlarda diktator ədəsi ilə hökmrənlik edən bəzi icra hakimləri, xalqın alın tər hesabına milyonlar qazanan pullu pəhləvanları bu səhnədən ibrət götürməlidirlər. Belə bir amansız cəzanın onlar üçün olacağı da gözənlənmirmiş? Dünya işrətinə, asudə dövrünün şirnikdirici milyonlarına güvənən bu adamlara Mahin Banunun Şirinə nəsihətlərindən bir neçə misrəni xatırlatmaq pis olmazdı:

Təcürbəylə tapdım bu həqiqəti,
Ki, əl geyişidir dünya işrəti.
Qaşınanda əvvəl ruha xoş gəlir,
Sonra əllərindən alov yüksəlir.
Dünyanı qarşına gətirsən də sən,
Bir qarından artıq yeməyəcəksən.

Nizamini yaşadığı dövrdə mövcud ictimai quruluş və monarxiya üsul-idarəsi milləti təmin etmədiyi aydın həqiqət idi. O, aşkar görürdü ki, xalqa zülm eləyən təkçə şahlar deyil, monarxiya üsul-idarəsinin bütün pillələrində qərar tutan yüzlərlə insan cildli həşəratlardır. "Yeddi gözəl" poemasında şaha xəyanət edən Rast - Rövşen bunun tipik təccəssümüdür. Dövlət aparatı həmişə ağıllı şahı ac qurda, islahatları dağıntıya çevirən, rəhbərle xalq arasında uçurum yaradan dəhşətli bir iblis yuvası olmuşdur.

Nizaminin dövlət və cəmiyyət haqqında fikirləri onun son əsəri - "İsgəndərnamə"də yekunlaşıb. Akademik A.Makovelskinin doğru qeyd etdiyi kimi bu əsərdə Nizami üç əsas problem qoyur:

1. Hansı ictimai quruluş daha yaxşıdır?
2. Həqiqi bilik nədən ibarətdir?
3. Həqiqi din nədən ibarətdir?

Nizami bu sualların hamısına "İsgəndərnamə"də cavab tapmağa çalışıb.

Hansı ictimai quruluş daha yaxşıdır? Nizaminin qəhrəmanı İsgəndər belə bir quruluşu özü yaratmağa səy göstərər, ilk növbədə, ətrafına filosofları, mahir sənətkarları toplayır, elmi insan mənevəviyyatının ən yüksək zirvəsi hesab edir. Hansı ölkəyə yürüş edirsə, ədalətlə, insafla rəftar edir və beləliklə, mövcud ictimai quruluş çərçivəsində

mümkün olan quruluşu yaradır. Lakindən geri düşməyən ağalığından cəmiyyətlə qarşılaşdıqda tam bərabərlik hökm sürür:

Bizdə bərabərlik
Bərabər bölünməyə
Bizdə artıq yeməyəcəksən!
Bizdə ağlayacağam!

Yeri gəlmişkən Qərb utopiyası əsr əvvəl yəni cəmiyyəti yaratmışdı. Tarix qəder inkişaf kinlik səviyyə Bayraqında sializm yemtdə bu utopiya belə həyata rusu, utopiya darına maliyyə ideal cəmiyyət bəhlə qarşı əsaslanan kəziddir.

Yeri gəlmişkən zəmi kimi pehallarda gəlirmir! Hamı sayacağı. ha yenidən doğuzumuz da bu